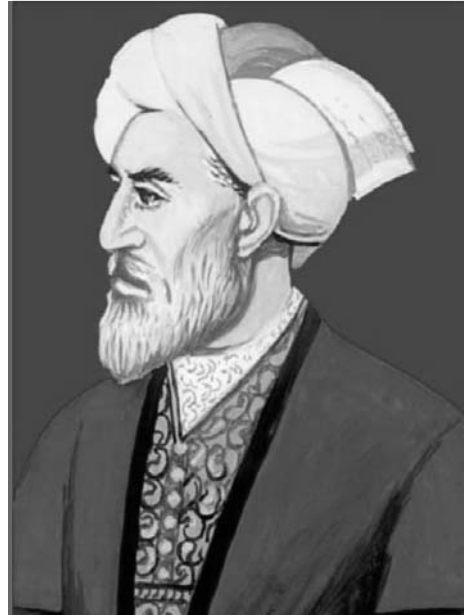

Azərbaycanın orta əsr memarlıq inciləri ölkə sərhədləri daxilində, eləcə də onun hüdudlarından kənarında Yaxın və Orta Şərqi regionunda təsir dairəsinə malik olmuşdur. İslam dövrü memarlığının monumental nümunələri, əsasən XII-XIV əsrlərdə özünün inkişaf zirvəsini fəth etdiyi üçün, bu dövr memarlığın, eləcə də incəsənətin intibah dövrü adlandırılır. Orta əsr memarlıq sənətinin şah əsərləri Möminə xatın, Yusif Küseyroğlu, Qarabağlar, Bərdə türbələri, Naxçıvan Cümə məscidi və s. memarlıq şərhi, daş nəqqəşliyi, konstruktiv xüsusiyyətləri baxımından orta əsr Azərbaycan memarlığının ümumi üslub sistemini formalaşdırmışdır.

Hələ İslamın yayıldığı ilk illərdə Xəlifə Ömər Küfədə birinci məscidin tikintisini Azərbaycandan çağırdığı memara tapşırırmışdır. "Azərbaycan ərazisindəki memarlıq abidələrinin heç birində indiyədək gəlmə memarın, yadelli sənətkarın adı aşkar edilmədiyi halda çoxlu azərbaycanlı memar, xəttat, nəqqəş və başqa tikinti ustalarının İslam Şərfinin müxtəlif ölkələrinin monumental abidələrində indiyə qədər qalmaqdadır". Amas-yada 1233-1246-cı illərdə inşa olunmuş məscidin kitabəsində memar-Məhəmməd Mahmud oğlu Araninin, Türkiyədə təbrizli Hacı Bəxtiyarın, mağaralı Həsən Firuz oğlunun, mərəndli Əhməd Əbubəkr oğlunun, XIV əsrdə Moskva Kremlinin inşasında şamaxılı Əliş Sübhan oğlu Kəriminin adı bir sıra yazılı mənbələrdə hallanır.

XII əsrin əvvəllərində Naxçıvan şəhərinin qüvvətli Atabəylər dövlətinin paytaxtına çevrilməsi ilə onun əhəmiyyəti olduqca artır, burada sənətkarlıq və inşaat xeyli genişlənir. Yerli ənənələrin ümumi Azərbaycan memarlığına xas cəhətlərlə birləşməsindən, bariz siması olan bir memarlıq məktəbi yaranır. Qısa müddət ərzində Naxçıvan sənətkarları qarşısında duran memarlıq-inşaat problemlərini müvəffəqiyyətlə həll edərək Azərbaycan memarlığının ən yüksək zirvələrini təşkil edən əsərlər yaratmağa nail olur və Yaxın Şərqi ölkələri memarlığında ön mövqedə tutur. Memar Əcəmi yaradıcılığı dünən, bu gün, gələcəkdə də bir çox Azərbaycan və dünya memarlarının yaradıcılığı üçün ilham mənbəyidir. Müəllif olduğu memarlıq abidələri ilə zəngin kompozisiyası, istəyə də ifadə etdiyi mənaya görə dünyanın diqqətini cəlb

Azərbaycan Memarlıq Məktəbinin Banisi Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani

edir.

Əcəmi ibn Əbubəkr Naxçıvani Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf etdiyi bir vaxtda-XII əsrdə Naxçıvanda yaşayıb. Həmin dövrdəki intibah özünü həm memarlıq, həm də ədəbiyyatda göstərirdi. XII əsr dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi 2021-ci ildə ölkəmizdə geniş şəkildə qeyd olundu. Bu dövrün parlayan ulduzlarından biri də memarlıq sahəsinə yenilik gətirən Əcəmi Naxçıvani idi. O Naxçıvan ki, Atabəylərin hakimiyyəti dövründə Naxçıvanda yaşamış, Yaxın və Orta Şərqi dahi memarı kimi şöhrət qazanmış "şeyx-ul-mühəndis" (mühəndislərin başçısı) ləqəbini almışdı.

Naxçıvan şəhərinin mərkəzində yüksələn Möminə xatın, Yusif Küsyroğlu türbələri görünüşü, zəngin memarlıq elementləri ilə zi-yarətçilərini heyran edir. Atabəylər Memarlıq Kompleksi abidələr sırasına daxil olan Mö-

minə xatın türbəsində Memar Əcəminin ustalığı və müdrikliyi aydın duyulur. XII əsrdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olan Atabəylər (Eldənizlər) dövlətinin diplomat qadınlardan sayılan Möminə xatının şərəfinə tikilən abidənin inşası Şəmsəddin Eldənizin vəfatından sonra oğlu Məhəmməd Cahən Pəhləvan tərəfindən başa çatdırılıb. 1186-cı ildə Şərqi-də ilk dəfə qadının şərəfinə ucaldılan abidə anaya, qadına hörmət və ehtiramın ifadəsi kimi bu gün də Naxçıvana gələn xarici qonaqlar tərəfindən böyük maraqla qarşılanır.

Çox zərif və yüksək bədii təfəkkür məhsulu olan abidənin üzərindəki naxışlarda belə qadın uralığını, qadın möhtəşəmliyini və zərafətini duyur və hiss edir. Möminə xatın türbəsi təkcə Azərbaycan memarlığında deyil, ümumən İslam memarlığında ən uca və incə kompozisiyası ilə seçilən uzunömürlü türbələrəndən biri hesab edilir. Bu abidədə təkcə bədii təfəkkürün dərinliyi, zövq incəliyi deyil, eləcə də geniş riyazi biliyə və zəngin yaradıcılıq təcrübəsinə əsaslanan mühəndislik dühası nümayiş etdirilib. Abidənin baştağında kufi xətlə yazılan "Biz gedirik, əsər qalır yadigar" misraları isə onu göstərir ki, mədəniyyətimizdə Möminə xatın kimi heç vaxt köhnəlməyən, öz varlığı ilə yerləşdiyi bölgəni tanıdan, şöhrətləndirən abidələr insanların yaddaşında və tarixdə həmişə qalacaq.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev milli memarlığımızın bu möhtəşəm abidəsini 1999-cu il oktyabrın 14-də ziyarəti zamanı demişdir: "Bu abidənin qiyməti yoxdur. Möminə xatın türbəsi XII əsrdə, orta əsrlərdə Azərbaycanın nə qədər zəngin mədəniyyəti olduğunu, doğrudan da böyük memarlıq məktəbi olduğunu göstərir. Bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərabər bizim üçün, bəlkə, daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olmasını göstərmişdir. Bu təkcə memarlığın zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər zəngin olduğunu nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir". Ulu Öndərin bu səfərindən sonra,

onun göstərişi ilə abidə əsaslı şəkildə bərpa olunub, bu addım xalqımızın zəngin tarixinə, mədəniyyətinə, tarixi köklərinə qayıdışında, onu dərk etməsində mühüm rol oynayıb. Bu əzəmətli memarlıq abidəsi, tariximizi təsdiq edən bir abidə kimi Atabəylər dövlətinin və Azərbaycanın XII əsrdəki dövlətçilik tədqiqinə, öyrənilməsinə geniş imkanlar açıb. Möminə xatın türbəsi Azərbaycan memarlığının ən nadir və unikal abidələrindən biri kimi UNESCO-nun maddi-mədəni irs nümunələri üzrə əsas siyahısına düşməyə layiqdir.

Yusif Küseyroğlu türbəsi Naxçıvan-Mağara memarlıq məktəbinin ən gözəl nümunələrindən biridir. Türbə yeraltı və yerüstü hissələrindən ibarət olub, konstruktiv həllinin harmoniyası və gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Türbənin xarici səthinin hər biri müxtəlif şəkilli hündəsi ornamentlərlə bəzədilib. Memar taxcaların içərisini də naxış kompozisiyaları ilə yüngülləşdirib, küncələrin vertikal ritmini, konstruktiv dəyərini artırır.

Çatmadağ şəkilli bu qapının üzərindəki kitabə bildirir ki, bu türbə xacə, şanlı rəis, dinin zəkası, İslamın camalı, şeyxlər başçısı Yusif Küseyroğlunun və abidə 1162-ci ildə tikilib. Əsas səfərdən sol tərəfdəki kitabədə isə "Bəna Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin əməlidir" şəklində türbənin memarının adı qeyd olunub. Əcəmi Naxçıvani və onun yaratdığı məktəb təkcə Naxçıvanı əhatə etməyib, bütün Şərqi aləminə onun memarlıq üslubu yayılıb, böyük əsərlər yaradılıb. Şərqi memarlığı üçün bir məktəb rolunu oynayan Əcəmi yaradıcılığının təsiri ilə inşa edilən Culfadakı Güllüstan türbəsi (XII əsr), XIV əsrdə tikilən Qarabağlar, həmçinin türk mühəndisi Memar Sinanın İstanbulda memarı olduğu türbələr bu gün də bütün dünyanı heyretləndirir.

Bir neçə ay öncə Azərbaycanın görkəmli memarı Əcəmi Naxçıvaninin 900 illik yubileyinin 2024-2025-ci illərdə UNESCO çərçivəsində qeyd olunacaq tədbirlər siyahısına daxil edilməsi hamımızı qürurlandırdı. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan memarlığında iz qoyan, ciğir açan Əcəmi Naxçıvani irsi ölməzdir və bütün dünya onun ustalığını qəbul edir. Bu həm də ona imkan verir ki, Memar Əcəmi yaradıcılığı daha geniş tədqiq olunsun. Çünki onun irsi gəncliyimizə, gələcəyimizə nümunədir.

Rəhim Rəhimov
"Naxçıvanqala" Tarix-Memarlıq Mu-
zey Kompleksinin Direktoru